

LA CONQUESTA DE MANÛRQA EL FEBRER DE 1287

AURÈLIA JENÉ

Amb la conquesta i posterior colonització de ManÛrqa el febrer de 1287 finalitzà l'expansió catalana a al-Andalus. Tanmateix, ha estat molt poc estudiada pels historiadors molts dels quals s'han limitat a transcriure les narracions dels cronistes. Els primers treballs basats en la documentació són els de C. Parpal¹, que dugué a terme la tasca de buidament dels Registres de Cancelleria de l'A.C.A.², que contenen una valuosíssima informació sobre aquesta qüestió. La documentació dels Registres, però, permet noves interpretacions.

El curt regnat d'Alfons II es caracteritza pels conflictes amb la Unió aragonesa (hom pot recordar els seus sobrenoms del Franc o el Liberal), i per l'enfrontament amb França i el Papa per la qüestió de Sicília. A això cal afegir-hi la guerra amb el seu oncle Jaume II de Mallorca, refugiat al Rosselló i aliat amb França d'ençà la conquesta de Mallorca i Eivissa (1285-1286) per Alfons II en vida del seu pare. R. Muntaner³ diu que la conquesta de ManÛrqa es va decidir atès el perill que representava que l'illa pogués ser utilitzada com a base per a un atac a Mallorca per part de Jaume II amb l'ajut dels francesos. Aquesta sembla la raó immediata més plausible d'una conquesta organitzada de forma precipitada i amb grans dificultats tant en el reclutament de l'exèrcit com en el seu finançament, que dugueren el rei a ajornar l'expedició dues vegades i a endeutar-se fortament.

En un primer moment, la conquesta s'intentà finançar amb contribucions, ja sia redempcions o no, de ciutats, pobles, i diferents institucions de Catalunya, València i Mallorca⁴, però Alfons II trobà una gran dificultat en recaptar-les, i, de fet, en la majoria de casos no hi ha cap constància documental que arribés a aconseguir-ho. La manca de recursos per afrontar les despeses ocasionades per l'expedició militar el dugueren a empenyorar part dels rèdits que rebia de Mallorca a canvi de préstecs en diners i en espècie (cereals i vi).

La recaptació de diners comença ja el mes de maig de 1286, en què el rei demana als homes de Barcelona que donin 60.000 sous barcelonins als almiralls Ramon Marquet i Berenguer Mayol. Fins a finals d'any Alfons II demana diners a la Universitat de Mallorca (100.000 sous), al Justícia de València i les ciutats de València, Sagunt, Peníscola, Xàtiva i Morella, a l'abat de Besalú (500 sous), al Capítol, rectors i clergues de Mallorca (10.000 sous) i al Temple de Mallorca (el blat que es necessités)⁵. Alguns d'aquests documents són formalment agraïments pels diners oferts, però el fet que el rei, mitjançant els seus oficials, els re-

¹ C. PARPAL, *La conquista de Menorca en 1287 por Alfonso III de Aragón*, Barcelona, 1901.

² Els registres que contenen més informació són el 70 i el 71, i també el 64, el 66, el 67 i el 72. Hom troba altres notícies disperses a la resta de registres corresponents al regnat d'Alfons II.

³ R. MUNTANER, *Crònica*, a *Les quatre cròniques*, Barcelona, 1971, p. 819.

⁴ Quant a la participació aragonesa al finançament, només està documentada indirectament la dels clergues de Saragossa.

⁵ Els homes de Pollença havien de declarar quant blat tenien sota pena de mort si no ho feien.

clami insistentment, com és el cas de les ciutats valencianes, fa dubtar de la voluntarietat d'aquests «oferiments».

Quant a les redempcions, en un llistat de quaranta-sis pobles de reialenc datat el 7 d'octubre de 1286 s'especifica el nombre d'homes que cadascun ha d'aportar a l'exèrcit o, a canvi d'això, els diners en concepte de redempció en trenta-set casos. D'aquests, quatre pobles, Ballerol, Timor, Bellver i Montroig han estat eximits de pagar. El total de diners demanats a la resta és de 4.000 sous jaquesos, 12.400 sous i 30 escuts barcelonins i 15.300 sous i 140 escuts sense especificar. D'aquest total, s'han rebut ja 2.700 sous i 40 escuts: 1.200 sous i 10 escuts depositats per L'Arbós a la taula de Bartomeu Maceda, a Tarragona; 300 sous depositats per Pujalt a la mateixa taula; 800 sous i 10 escuts, i 400 sous i 10 escuts pagats directament a Ramon Escorna per Fontrubia i Conesa, respectivament. Els mallorquins hagueren de pagar 75 lliures barcelonines en concepte de redempció d'alguns homes, sense que el document que ho esmenta doni més dades.

Com ja he dit, hom troba reflectida a la documentació una gran dificultat en recaptar efectivament els diners de les redempcions. El mes de desembre, ja des de Mallorca, el rei segueix trametent ordres als seus oficials per tal que obliguin els pobles de reialenc a pagar allò que deuen. Només hi ha constància d'un cobrament de 2.000 sous jaquesos, que és part de la redempció dels homes de Camarasa, Cubells i Montgai.

La manca de recursos en vigílies de la conquesta es fa palesa en la gran quantitat de préstecs que rep el rei durant tot el mes de desembre, quan ja és a Mallorca. Tots aquests préstecs són fets per particulars i són tant en diners com en espècie. El total de diners prestats és de 250 doblons d'or, 770 doblons, 285 dobles, 40 lliures barcelonines, 16 lliures, 4.013 sous, 20.000 sous «regalenses», 16.500 sous reials i 4 diners. D'aquesta quantitat, estan consignats sobre diferents rèdits de Mallorca 150 doblons d'or, 140 doblons, 185 dobles, 40.000 lliures barcelonines, 16 lliures, 4.013 sous, 4 diners i 20.000 sous «regalenses». 60 doblons estan consignats sobre els rèdits d'Eivissa, i 70 doblons més sobre el producte que s'obtingui de la conquesta. No s'especifica com s'hauran de tornar la resta de diners.

El total prestat en cereals i vi és de 4.606 quarteres i mitja, 29 almuds i 6 barcelles de blat; 974 quarteres menys 4 almuds i mig d'ordi; i 2.000 quarterons de vi, per un valor de 1.894 lliures, 1950 sous i 12 diners barcelonins, 371 lliures, 70 lliures «regalenses» i 8.500 sous reials. D'aquest total està consignat sobre rèdits mallorquins 337 lliures, 1.500 sous menys 9 diners barcelonins, 128 lliures i 70 lliures «regalenses». Un préstec de 970 lliures i 7 sous menys 1 diner barcelonins s'haurà de pagar amb el que s'obtingui de la conquesta, incloent-hi andalusins, i la resta no s'especifica.

Els rèdits de Mallorca empenyorats són els de Ciutat de Mallorca, Bunyola, Sineu, Manacor, Campos, Felanitx, Pollença, Artà, Muro, Montuiri, Ginyent, Inca, Porreres, l'Albufera, Santunyi («Santo Anyino»), i altres sense localitzar⁶.

⁶ Ciutat de Mallorca: censos; Bunyola: rèdits sense especificar; Sineu: delme, drets reials i altres rèdits sense especificar; Manacor: sense especificar; Campos: «*baiulíno*», «*salíno*» i altres sense especificar; Felanitx: «*baiulíno*» i altres sense especificar; Pollença: «*salíno*»; Artà: sense especificar; Muro: sense especificar; Montuiri: delme i drets del blat, i altres sense especificar; Ginyent: sense especificar; Inca: sense especificar; l'Albufera: rèdits i censos; Porreres: «*baiulíno*» i altres sense especificar; Santunyi («Santo Anyino»): «*baiulíno*»; el delme del bestiar de Mallorca i els drets reials de Mallorca.

Crec que el paper fonamental jugat per Mallorca en el finançament de la conquesta és casual. El rei es troba a Mallorca necessitat urgentment de diners, que li són prestats per mallorquins, i consignats, lògicament, sobre rèdits mallorquins.

Tots aquests documents són formalment reconeixements de dute, essent encapçalats per la fórmula «*Fuit factum albaratum de debito...*», seguida per la quantitat que es deu, i en el cas dels cereals i vi, «*per precio de*» i la quantitat de blat o ordi que correspongui. Cal assenyalar que en el cas dels préstecs en diners el pagaré és, a vegades, per una quantitat més alta que la prestada, degut a que Alfons II es veu obligat a reconèixer diferents deutes de Jaume I, condició sense la qual, és de suposar, seria difícil que li deixessin més diners.

De les despeses fetes per a l'organització de la conquesta, estan documentades les compres de fusta de Moià per valor de 10.000 sous; la compra de balles, i ferros i fils per aquestes per valor de 50 sous i 4 diners; la compra de 200 quarteres d'ordi per 1.000 sous barcelonins; la compra de 8.000 quarterons més de vi, dels que no consta el preu i de pa, ordi i vi en quantitats indeterminades i també sense preu. Finalment, hi ha 200 sous per a les despeses que s'han de fer al port de Tarragona.

La composició de l'exèrcit conqueridor és difícil d'esbrinar mitjançant la documentació. Segons R. Muntaner⁷, estava compost de cinc-cents cavallers i trenta-mil almogàvers. En una carta datada el desembre de 1286 el rei ordena al Justícia i al batlle de València que faci presos als «*almugaveros vel aliquos alios homines*» que arribin amb andalusins de Manūrqa o coses que els pertanyin sense el corresponent albarà. Sembla força plausible, doncs, que gran part de la tropa estés formada per soldats professionals, almogàvers. Contràriament, no sembla que fos important la lleva entre els homes dels pobles catalans de reialenc. Si bé els mesos d'agost i setembre el rei els escriu ordenant-los de formar exèrcit, en un document del més d'octubre que ja s'ha vist més amunt es fixa una redempció per la majoria d'ells, i a partir d'aquest moment els són reclamats només els diners, mai els homes deguts. Hi ha, però, algunes excepcions. Ribagorça, Pallars Tamarit i Sant Esteve de Litera han de reunir quatre-cents homes («*clientis*»), i Almacelles, Ximinells i «Zaydin» han de posar-se d'acord en el nombre amb Guillem d'Horta. El mes d'octubre havia exigít tres mil homes armats a la Universitat de Mallorca.

Quant als nobles⁸, hi ha un llistat, datat el mes d'octubre, dels cridats a concentrar-se a Salou, on apareixen dos-cents dos noms, noranta-tres dels quals són aragonesos, vuitanta-quatre catalans i vint-i-quatre valencians. Al costat de cada nom s'esmenta el nombre de cavallers amb cavall armat que han de dur, i que fan un total de sis-cents vint-i-nou. Cada cavaller ha d'anar acompanyat de dos ballesters i dos escuders. A més d'aquest llistat hi ha altres crides individuals, com a Jaume Pérez, el seu germà, i Guillem Talonis, que ha de dur cent clients («*clientibus*»).

Tanmateix, totes aquestes dades reflexen només les intencions del rei, com en el cas del finançament. De fet li resultà difícil de reunir un exèrcit. La primera crida és pel dia de Sant Miquel, 29 de setembre, a Montblanc. El dia 19 ajorna la trobada fins vuit dies abans de Tots Sants. El 28 d'octubre nova cita: el darrer dia d'octubre a Salou. El 3 de novembre Alfons II és a Tarragona i segueix reclamant els homes que li deuen alguns pobles de reialenc, i el dia 9 ordena que es pagui a alguns nobles el que se'ls deu per tal que s'incorporin a l'exèrcit. Quant als nobles del llistat, està documentada la presència a Manūrqa d'alguns d'ells, però no de la majoria. El cas més destacat és el del comte d'Urgell, que era el que més cavallers havia d'aportar: quaranta.

⁷ R. MUNTANER, *Crònica...*, p. 820.

⁸ R. MUNTANER, *op. cit.*, p. 819.

La presència de navarresos i sicilians a l'exèrcit conqueridor està també documentada. Dels navarresos només se'n sap que el seu cap era Pedro Cornel. Quant als sicilians, R. Muntaner^{8 bis}, diu que Alfons II demanà al seu germà el rei de Sicília que li enviés l'almirall amb quaranta galeres per al viatge cap a Manūrqa. Hom pot confirmar aquesta notícia en un document d'ordinances on es llegeix, referit als homes de l'host: «*E si eren de les galeres quen Pere Garçes amena de Sicilia...*»

Contràriament, i com ha demostrat C. Parpal⁹, la presència de Roger de Llúria a la conquesta és força inversemblant. Els nomenaments fets per Alfons II estan perfectament recollits a la documentació. El comandament de l'armada fou encomanat a Ramon Marquet i Berenguer Mayol («*admirati dicti armati et iberint nobiscum apud minoricam in servicio nostro*»). Pedro Garcés fou el sotalmirall («*subadmirato nostro*»), i cap dels sicilians. Garcia Garces Darazur i Nayart de Mur foren els aguatzirs de la tropa, encarregats de fer guardar l'ordre, fer pres a tot el que delinquis i aplicar-li la pena establerta pel rei per a cada delicte. J. Zurita¹⁰ diu que Pedro Cornel fou el lloctinent del rei i cap de l'exèrcit, tant d'infants com de cavallers, i si bé aquest nomenament no està documentat, és possible que fos així perquè Pedro Cornel és un dels signants del tractat de capitulació. Naturalment, és impossible d'establir xifres absolutes sobre l'exèrcit conqueridor, i els cronistes no són gens fiables en aquest aspecte. Tanmateix, hi ha una notícia documental sobre aquesta qüestió: el 30 de setembre de 1286 el rei dóna ordre a Pere de Sant Climent que embarqui tres-cents cavalls i dos mil cinc-cents homes que hi ha preparats a Barcelona. A més, pretén d'endur-se en la seva expedició sis mil homes, llevat els de l'armada, i tres mil cinc-cents més que han de dur Pere de Libiá i Ramon Escorna, oficials reials. Tot això, més les naus de Jaume Pérez i altres nobles valencians, ha d'estar preparat a Salou l'últim dia d'octubre. Un cop més es reflexen les intencions del rei més que els seus recursos reals, resultant-ne, tanmateix, xifres força més baixes que les donades pels cronistes.

És possible d'establir una cronologia ben aproximada de la conquesta mitjançant les dates dels documents. El gruix de l'armada sortí de Salou i una petita part de Dènia. L'últim document datat a Salou ho és el 22 de novembre de 1286. D'aquí l'armada es dirigí a Mallorca, on ja hi era el 24 del mateix més. Segons R. Muntaner¹¹ l'exèrcit conqueridor restà a Mallorca fins després de Nadal, cosa ben possible atès que el primer document datat a Manūrqa ho és el 5 de gener al Port de Maó. La capitulació se signà el 21 de gener al castell de «Sent Agayz». Per aquest tractat, el *ra'is* lliurava l'illa i el castell de «Sent Agayz» a Alfons II, que es comprometia per la seva banda a deixar-lo marxar amb la seva companya, els seus fills i amics fins a dues-centes persones, enduent-se els seus llibres, cinquanta espases i matalassos i mantes; els altres només podien endur-se els vestits. El rei li lliuraria també una nau per a nar a Ceuta o al lloc de Berberia que volgués, sota la guia de Ramon Marquet o Berenguer Mayol. La resta dels assetjats podia deixar l'illa si pagava una redempció de set dobles i mitja per persona en el termini de sis mesos, passat el qual el rei podia disposar d'ells segons la seva voluntat. Alfons II podia fer també la seva voluntat amb tots els qui

^{8 bis} *Op. cit.*, p. 819.

⁹ C. PARPAL, *op. cit.*, pp. 24-27.

¹⁰ J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Zaragoza, 1669, V. I, p. 311.

¹¹ R. MUNTANER, *op. cit.*, p. 819.

eren presos, o fora del castell, és a dir, la immensa majoria. Signen el tractat el rei i el *ra'ís*, i com a testimonis, i jurant acomplir-lo, Blasco Jiménez de Ayerbe, Guillem d'Anglesola, Pedro Cornel, Ramon Folc, Ruy Jiménez de Luna, Berenguer d'Entença, Sancho de Antillón i Jaume Pérez.

Contràriament, la documentació no dona cap informació sobre la manera com va ser duta a terme l'ocupació de l'illa. Segons la narració de R. Muntaner¹², separada l'armada per una tempesta, el rei arribà a Manūrqa amb vint galeres i desembarcà a l'illa dels Conills, o del Rei, al port de Maó, restant allà mentre esperava l'arribada de la resta de l'estol. Vuit dies després, quan disposà de quatre-cents cavalls i un nombre indeterminat d'almogàvers, decidí d'atacar, contra l'opinió dels nobles que eren amb ell. Aleshores, el *ra'ís* es tancà al castell de Maó, sortint després a enfrontar-se amb l'invasor. Després d'una gran batalla, els andalusins foren derrotats, i el *ra'ís* fugí amb vint parents seus, tancant-se a un castell el nom del qual no s'esmenta. Assetjat pel rei a l'esmentat castell, es rendí. La qüestió de si hi va haver o no hi va haver batalla ha estat motiu de polèmica entre els historiadors, molts dels quals han rebutjat la versió de R. Muntaner. Nogensmenys crec que la seva narració, llevat de les inevitables exageracions, no és gens inversemblant. És seguir que el *ra'ís* es rendí a un castell anomenat «Sant Agayz», que crec que s'ha d'identificar forçosament amb el de Santa Àgata. El castell de Santa Àgata correspon al model de fortificació musulmana descrit per A. Bazzana¹³ i P. Guichard¹⁴, i després de la conquesta és esmentat a la documentació com a «*castris majoris insula minorice*», fet que dona idea de la seva importància. Situat al nord-oest de Ferreries, a 264 m. d'alçada, sembla força improbable que els andalusins s'hi tanquessin directament deixant desembarcar els invasors a Maó amb tota tranquil·litat. Cal assenyalar que els andalusins estaven assabentats de la imminència de l'atac. Alfons II havia enviat una carta al *ra'ís* el contingut de la qual era una veritable declaració de guerra: «*E per ço tot vos avets graument errat... desexim nos de vos eus gitam de nostra amor*». El mínim de setze dies que transcorregueren entre l'arribada del rei a Manūrqa i el tractat de capitulació, amb l'espera al port de Maó¹⁵ i un setge pel mig, assenyalen, de tota manera, que la resistència militar va durar molt poc.

Un cop conquerida Manūrqa comença el repartiment del botí, i cal remarcar que els conqueridors s'ho repartiren tot: des de les persones fins a les olles, passant per terres, cases, etc.

Ja des d'abans de la conquesta Alfons II s'assegurà el control sobre el tràfec d'esclaus, o de qualsevol objecte, adreçant-se repetidament als oficials reials de Mallorca i València per tal que impedissin la sortida de cap andalusí de Manūrqa ni de cap cosa que els pertanqués si no tenien el corresponent albarà.

Aquests albarans són una eina fonamental per l'estudi del procés d'esclavització de la població andalusina de Manūrqa. D'un total de dos-cents vuitanta

¹² R. MUNTANER, *op. cit.*, pp. 820-821.

¹³ A. BAZZANA, Premiers éléments d'une carte archéologique du *Sharq al-Andalus* (Espagne orientale à l'époque musulmane), a *Archéologie Médiévale*, X, 1980.

¹⁴ P. GUICHARD, Le problème de l'existence de structures de type «féodal» dans la société d'al-Andalus (L'exemple de la région valencienne), a *Structures féodales et féodalismes dans l'Occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*, Roma, 1980.

¹⁵ Maó apareix esmentat sempre com a castell a la documentació. El fet que el primer document datat a Manūrqa ho sigui al port de Maó, i no al castell, reforçaria la narració de R. Muntaner.

albarans, cinquanta corresponen a donacions reials, sis a vendes en encant públic, deu a vendes de particular a particular i la resta no ho especifica.

Normalment els albarans esmenten només el nom del propietari i el dels esclaus. En tres casos, però, es fa servir la fórmula «*emit de almoneca publica facta per nos de sarraceni insule minorice*». És a dir, els esclaus eren venuts en pública subhasta i el producte de la venda era pel rei. Quant els preus, només els consignen tres albarans. Les xifres, però, són prou homogènies: 300, 350 i 310 sous respectivament. Si bé hi ha seixanta-tres albarans que no donen més informació que els noms de propietari i esclaus, crec que és legítim de suposar que es tracta de vendes amb les mateixes característiques que he esmentat fins ara.

Les vendes de particular a particular es deurién fer també en encant, segons tres documents de compres fetes per Pere Marquès. Cal assenyalar que només en dos casos de deu hi ha constància documental de la compra feta pel primer propietari, el qual fa suposar que algunes de les vendes i donacions no foren registrades.

No totes les vendes tingueren lloc a Menorca. Hi ha constància que un gran nombre d'andalusins foren enviats a altres territoris de la Corona, i fora d'ella, i venuts allà com a esclaus. Ch. Verlinden en dóna dues notícies molt interessants: d'una banda, la gran afluència d'esclaus que registra el mercat de Montpeller arran la conquesta¹⁶, i d'altra banda, el notable nombre de vendes d'andalusins fetes per catalans a Palermo registrades en un procol notarial de 1287¹⁷. Segons la documentació, a més, més de cinc-cents esclaus foren enviats a València, i un nombre indeterminat, a Barcelona.

Hi ha tres documents en els quals els andalusins figuren com a pagament de préstecs. En un d'ells els esclaus han de tenir unes condicions determinades: han de ser sans i no menors de vuit anys ni més grans de cinquanta, tant homes com dones. Aquestes condicions donen idea dels criteris seguits a l'hora de fixar el preu d'un esclau.

Els albarans de donació són igual que els de venda, afegint-hi la fórmula «*que dominus rex sibi dedit*». El total de persones donades es de cent.

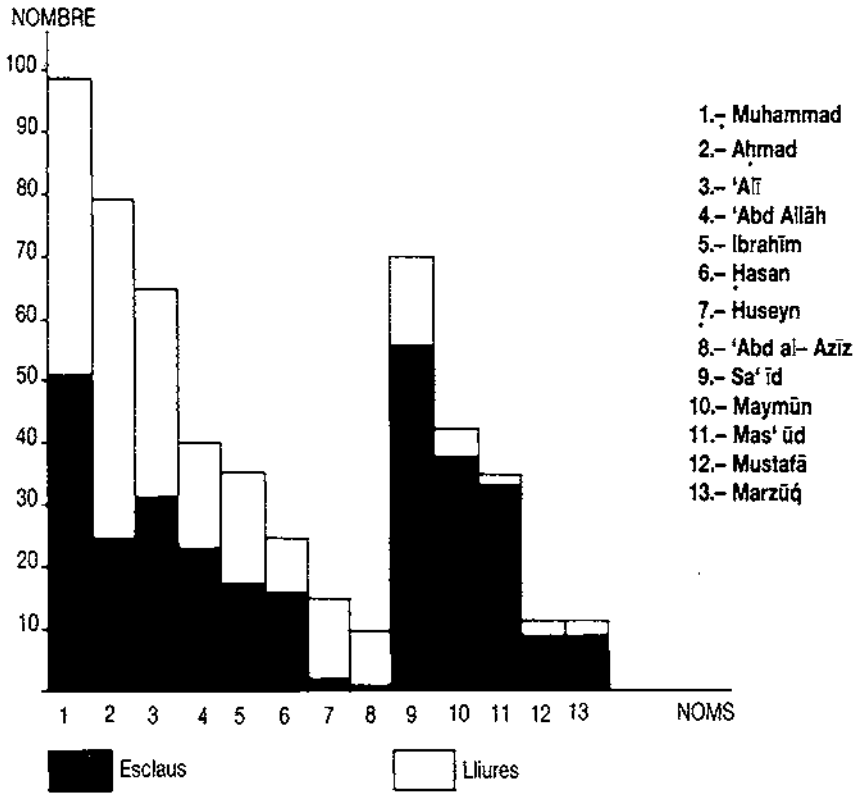
Hom no pot establir una xifra, ni tan sols aproximada, del total d'andalusins esclavitzats. És possible que el 1287 l'illa tingués una població anormalment alta, atés les conquestes recents de Mallorca i València que propiciaren emigracions nombroses cap a Manūrqa i el Magrib. Hom sap, tanmateix, que només durant el mes de febrer són venudes més de cinc-cents persones a Manūrqa mateix, xifra prou alta per a un període tant curt. Cal tenir en compte, a més, que si els albarans de venda s'interrompen a partir del mes de març és perquè Alfons II marxa y no perquè s'interrompin, també, les vendes. Cal concloure, doncs, que la majoria dels andalusins de Manūrqa foren esclavitzats després de la conquesta.

Aplicant els termes del tractat de capitulació, el *ra'ís* i els seus acompanyants surten de l'illa el mateix mes de febrer en les naus de Mir Genovés i Mir Rasso. S'autoritza també la sortida de tres-cents persones que han pagat la redempció de set dobles i mitja per cap. Un altre grup de dues-cents setze persones és autoritzat a sortir havent pagat només una part de la redempció. Alguns no arribaren massa lluny: el febrer el rei perdona a Bernat Siquer, que havia estat condemnat per llançar al mar els andalusins que duia a la seva barca.

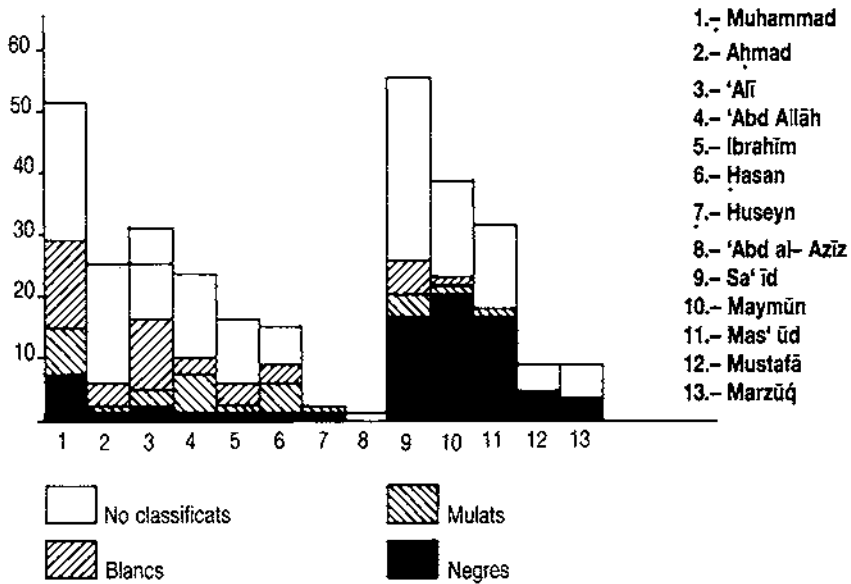
¹⁶ CH. VERLINDEN, «Note sur l'esclavage à Montpellier au Bas Moyen Age», a *Études d'histoire dédiées à la mémoire d'Henri Pirenne*, Bruxelles, 1937.

¹⁷ CH. VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, T. I. Brugge, 1955.

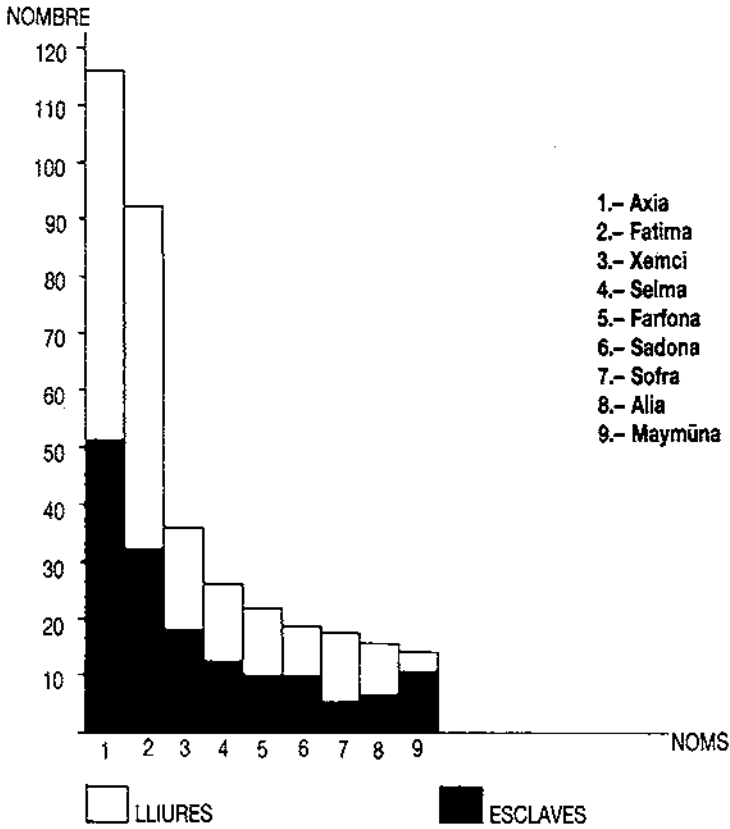
GRÀFIC I: RELACIÓ NOMS - CONDICIÓ PERSONAL: HOMES

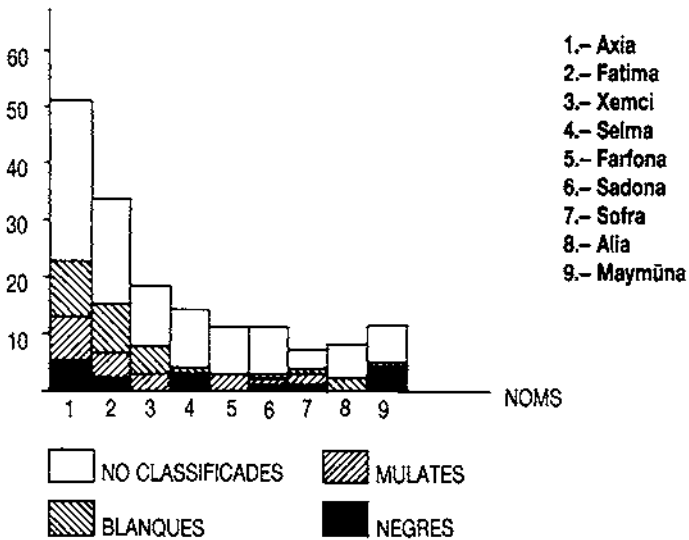
GRÀFIC II: RELACIÓ NOMS - ÈTNIA: HOMES

GRÀFIC III: RELACIÓ NOMS - CONDICIÓ PERSONAL: DONES.

GRÀFIC IV: RELACIÓ NOMS - ÈTNIA : DONES.

Hi ha encara un altre document mitjançant el qual un grup de cent cinc persones és autoritzat a restar a Menorca per a poblar-la perquè no poden pagar la redempció: «*sunt miseri et inopes dimissimus ipsos in insula minorice causa populandi*».

Aquests llistats no donen cap mena d'informació sobre la composició dels grups. Cal recordar, però, que els andalusins que tenien opció a pagar una redempció a canvi de la seva llibertat eren els refugiats amb el *ra'is* al castell de «Sent Agayz». Sembla lícit pensar, doncs, que es tracta de personatges lligats al *makhzan* (aparell estatal) i les seves famílies.

Tampoc no és possible de saber sota quines condicions exactes restà a l'illa al tercer grup. El fet que cada individu sigui classificat de «*persona*» i cada grup familiar de «*casati*» assenyala la condició servil d'aquests andalusins. El règim de tinença de terres seria semblant al dels andalusins de Mallorca i Eivissa: a mitges la collita amb el senyor, i lligats a ell temporalment, com els de Mallorca, o bé a perpetuïtat, com els d'Eivissa.

Als albarans de venda i donació d'esclaus aquests apareixen sovint classificats com a «*albus, a*», «*lauro, a*» o «*nigro, a*», classificació comú en aquest tipus de documentació a partir del segle XIII. Allò sorprenent en aquest cas són els percentatges que en resulten. D'un total de sis-centes quaranta-una persones, el 45,5 % estan classificades. D'aquestes, el 45 % són negres, el 23 % mulats i només el 32 % blanques. Si hom es limita als homes, el percentatge de blancs és encara més baix, el 28 %, mentre que els mulats representen el 21 % i els negres el 51 % del total classificat, el 51 %. Aquests percentatges varien en el cas de les dones i gairebé s'inverteixen: d'un 38 % de classificades, el 22 % són blanques, el 28 % mulates, i el 30 % negres. La diferència que existeix entre la composició ètnica de ambdós grups fa pensar que la classificació obeeix al criteri personal dels conqueridors. Nogensmenys, la correlació existent entre noms, condició personal i ètnia permet de pensar que la classificació no és en absolut casual. Hom pot veure mitjançant histogrames¹⁸ que a set noms (Muḥammad, 'Alī, Aḥmad, 'Abd Allāh, Ibrāhīm, Ḥasan i Ḥusayn) es troben en proporcions semblants els que foren esclavitzats i els que no. El nombre de negres és baix en aquest grup. En canvi, el percentatge d'esclaus és molt alt entre els Sa'īd, Maymūn, Mas-'ūd, Muṣṭafā, i Marzūq. I és precisament en aquests noms on es troba la proporció més alta de negres. En el cas de les dones, hom troba entre les Maymūn(es) un alt percentatge d'esclaves, i entre elles, de negres, tal com succeïa amb els Maymūn(s).

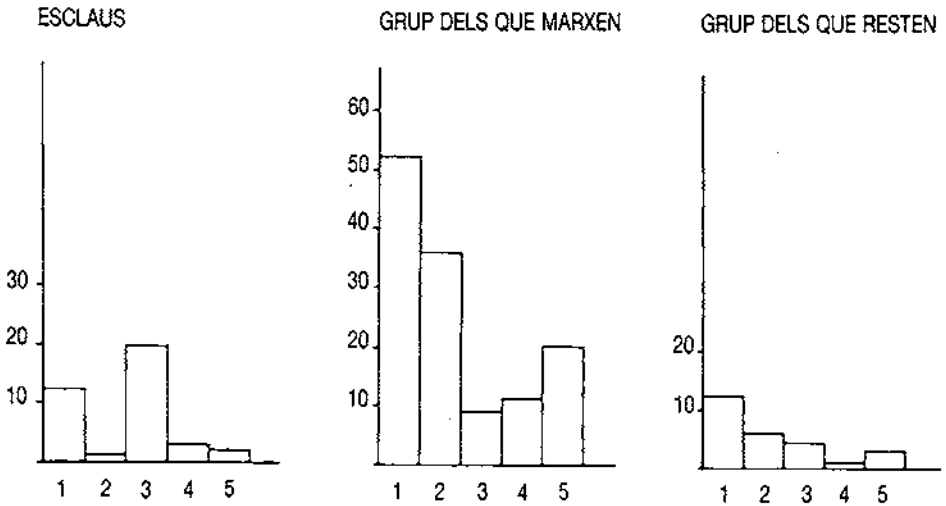
Tot i que cal tenir en compte l'alt percentatge de no classificats, crec que queda palesa la correlació entre noms, ètnia, i condició de lliure o esclau, i que això exclou la possibilitat d'una classificació casual. Tanmateix, resta pendent la qüestió de la important presència de negres i mulats entre la població andalusí de Manūrqa el 1287, sobre la qual ara per ara no és possible d'aventurar cap hipòtesi.

La documentació dona també algunes dades sobre l'estructura familiar de la societat andalusí. Cal tenir en compte, però, l'impacte brutal que representa la conquesta, i en aquest context, les dades no són fiables en el sentit que representin una mostra de població anterior a aquesta. Les característiques que s'ob-

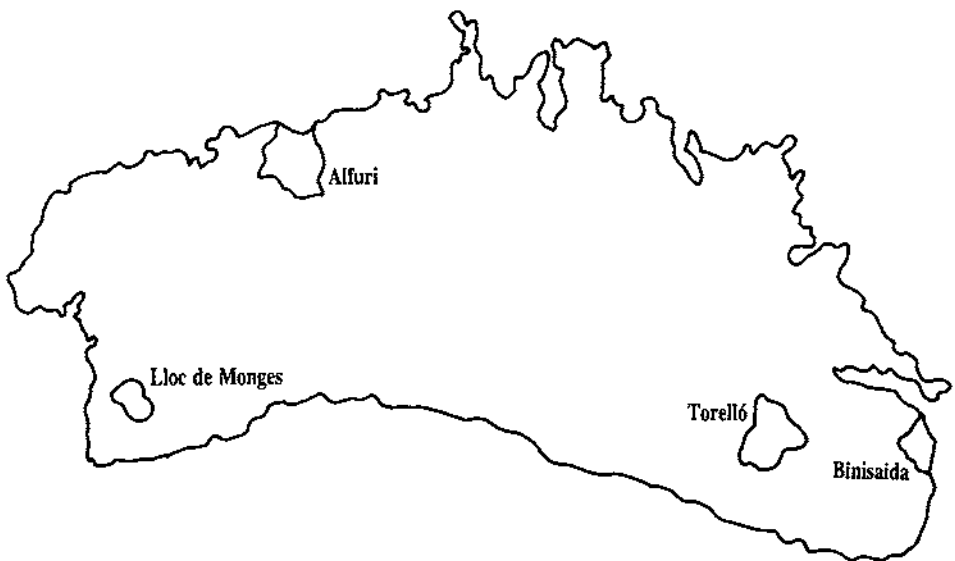
¹⁸ Aquests histogrames han estat fets a partir d'un llistat de tots els noms d'andalusins que apareixen a la documentació i del nombre d'individus que duu cadascun d'aquests noms, representant només els que es repeteixen més sovint.

GRÀFIC V: *Grups familiars*

- 1.- Famílies nuclears
- 2.- Famílies nuclears amb parentela
- 3.- Dones amb fills
- 4.- Homes amb fills
- 5.- Parelles sense fills

Localització d'algunes de les alqueries donades per Alfons II

serven als diferents grups responen al grau d'incidència de l'acció dels conqueridors sobre cadascun d'ells. Aquesta incidència es fa sentir especialment en el grup dels esclaus, on els grups familiars son establerts directament pels conqueridors, a qui no interessen els lligams familiars d'un individu a l'hora de vendre'l ni tampoc reflexar-los en un albarà de venda en el cas que existeixin. Així doncs, els grups familiars són petits, reduïts a famílies nuclears o a mares amb fills.

La situació dels lliures és molt diferent. La influència dels conqueridors és més indirecta. Els grups familiars es formen de manera més lliure i voluntària. La proporció de famílies tant nuclears com nuclears amb parentela, és molt alta en aquests grups. Això no vol dir que en aquest cas es reflecteixi millor l'estructura familiar de la societat andalusí. La funció de la genealogia com a ideologia social resulta innecessària fora de context; es tracta, simplement, que pugui marcar de l'illa el nombre més gran possible de persones.

Com a dades quantificables i comuns a tots els grups, recordant, però la seva excepcionalitat, es poden esmentar el baix nombre de fills, amb una mitja d'1'6 pels esclaus, de 2 pels que marxen i de 2'3 pels que resten, i la presència de la poligàmia només en cinc casos, essent immensa majoria els matrimonis monogàmics.

Hom troba als registres un altre tipus d'albarà: el de sortida de barques que s'enduen tota mena d'objectes pertanyents als andalusins. Aquestes barques són de particulars, molts d'elis mallorquins, que van a Menorca simplement a arrambar amb el que poden. Alguns fins i tot fan més d'un viatge. Es tracta d'un veritable saqueig de l'illa.

Objecte preferent del saqueig són les armes i els estris de casa. En el grup de les armes dominen les llances, havent-hi també ballestes, escuts, cuiraces, cervelleres, gorgeres i «*guarnimenta*» de cavall. Els estris de casa són, amb escreix, els més nombrosos. Hi destaquen els de dormitori: flassades, mantes, matalassos, coixins, llits i una vànova. Els estris de cuina són també objecte de saqueig: calderes, olles, un mortor i un collaró. Quant a estris de magatzamatge hi ha caixes, botes, barrils, gerres, etc... Hom hi troba, a més, pells d'animals, roba d'ús personal, teixida i materials de roba sense filar, el volum de la qual és impossible de quantificar; eines de treball (set destrals i una aixada); i quantitats indeterminades de queviures: blat, ordi, figueres, panses, faves, mantega... Com hom pot veure, un important botí de guerra.

L'absència de bestiar en el saqueig és deguda a què aquest resta en propietat del rei. Cavalls, mules i ases són donats per eil o venuts en encant amb els esclaus. Efectivament, els albarans de venda d'homes i bèsties són iguals, i en cinc casos figuren ensems al mateix document.

El repartiment de terres es féu de manera molt poc sistemàtica pel que es desprèn de la documentació. Cal tenir en compte, però, que la documentació generada per l'actuació de Pere de Libià com a encarregat d'aquesta tasca s'ha perdut.

Es té notícia només de sis donacions de terres, molt repartides en el temps. L'1 de març de 1287 els frares antonins reben l'alqueria de Beniçoida i el seu ralf de Benisataff. El 25 de desembre del mateix any Ramon de Montesono rep l'alqueria de Torrella, a la parròquia de Maó, que limita amb les alqueries de Soriger, Torenteli, Luc Maçanes, Cunia i Algendar. El 19 de gener de 1289 Bernat de Libià rep dos camps que limiten amb la seva alqueria de Beniazaqen, amb un camí públic i amb l'alqueria de Benerifa. El dia 23 Fra Bartomeu Grosso, procurador de l'ordre de Sant Jordi, rep l'alqueria de Rahalborbram, al terme de Turacses, i el dia 26 les clarisses reben una alqueria al terme d'Artuig

el nom de la qual és il·legible. La darrera donació és la de l'alqueria d'Alfuri a Silvestre Mecader de Luca el 5 d'abril de 1290.

La majoria d'aquestes alqueries són fàcilment identificables. La de Beniçoida i el rafal de Benisataff corresponen als actuals Binisaida i Biniatap. Hom pot destacar la seva extensió, ja que ocupa pràcticament tot el terme municipal d'Es Castell. L'alqueria de Torrella es pot identificar amb l'actual Torelló, i deuria tenir una extensió d'unes 1000 Has., atès els límits donats. No he identificat l'alqueria de Rahalborbram, però sí el terme on es troba, Turacses, l'actual Torratxer. L'alqueria donada a les clarisses és l'actual Lloc de Monges, i la d'Alfuri deuria ser també molt extensa, ocupant els predis d'Alfuri de Baix, Alfuri de Dalt i Alfurinet.

Totes aquestes donacions tenen en comú: la considerable extensió de les alqueries assignades, ser concedides com a alous francs i lliures, i la condició de que els seus beneficiaris fessin residència a l'illa. Les ordres religioses no hi podien tenir homes armats. Contràriament, Ramon de Montesono rep Torelló com a cavalleria, amb la condició de tenir-hi un cavall armat. Les cavalleries serien posteriorment una de les bases de la reorganització de l'illa duta a terme per Jaume II de Mallorca i recollida al Pariatge de 1301. La documentació no dona cap informació sobre l'extensió de les alqueries ni sobre l'aprofitament del sòl.

Ciudadella era l'únic nucli urbà de l'illa i el centre administratiu on residia el *makhzan*. Hom ignora el seu nom àrab. Els catalans la transformen en Ciudadella, traducció literal d'*al-mudayna* i conserven el seu caràcter de centre administratiu des d'on s'organitza ara el nou ordre colonial. El rei primer i el governador després hi instal·laren la seva residència. Tota la documentació emesa després de la capitulació durant l'estada d'Alfons II a l'illa està datada a Ciudadella.

Les propietats de Ciudadella també foren repartides. Hi ha documentades vint-i-tres donacions de cases, tres d'horts, dues de mesquites, dues de forns, i dues de corrals, esmentant quasi sempre el nom de l'antic propietari. En vuit casos els beneficiaris de cases reben a més una heretat que els ha de ser assignada per Pere de Libià. Set ordres religioses reberen donacions: antonins, dominics, mercenaris, franciscans, agustines, clarisses i trinitaris. Les mesquites foren assignades a les dues darreres. La resta de beneficiaris són particulars. Les dades obtingudes d'aquesta documentació no permeten fer una reconstrucció ni tan sols aproximada de la Ciudadella de 1287. Tanmateix, entre els límits de les cases s'esmenten uns banys, un cementiri, un palmer, un hostal i «*alfanucs*» del *ra'is* i una sinia pertanyent a un palau («*palatio nostro*») que era la residència del rei i que molt probablement ho havia estat abans del *ra'is*. Hom creu que aquest palau era a l'actual emplaçament de l'Ajuntament. A l'altre costat del Pla del Forn començava la madina, on es trobava la mesquita major, sobre la qual hi fou bastida l'església de Santa Maria, actual catedral, consagrada immediatament després de la conquesta.

Els oficials reials encarregats d'importar i organitzar el nou ordre colonial foren nomenats immediatament després de la conquesta. Ha parlat ja de Pere de Libià, primer procurador reial i encarregat d'assignar terres als nous habitants de l'illa, assignacions que havien de ser aprovades per Pedro Garcés de Noz, primer governador i representant del rei a Menorca. Ramon Calvet fou l'encarregat de l'organització de la venda d'esclaus, i de recaptar el producte de la venda, que havia de ser lliurat, així com la resta de recaptacions, al tresorer, que fou primer Arnau Bastida i després Guillem Péres de Vilafreser. El primer batlle de l'illa, encarregat de l'ordre públic i l'administració fou Bernat de Santgenís; el primer escribà, Pere Bosch; i el custodi de ports, encarregat de recaptar el dret

d'ancoratge i de les drassanes de Ciutadella, Jaume Garrius. L'actuació de tots ells està ampliament reflectida en tota la documentació que ha servit de base a aquest treball.

He esmentat abans l'obligatorietat de viure a Menorca per tal que una donació es fés efectiva. Les dificultats de la colonització es fan paleses en el fet que algunes propietats són donades a un segon beneficiari perquè el primer no hi havia fet residència, tal com reflexa la documentació de l'A.H.M. recollida per R. Rosselló¹⁹. Això es produeix malgrat les condicions favorables dictades per Alfons II per a facilitar la instal·lació de colons. Hom podia entrar i sortir de Menorca quan volgués sense pagar cap tribut, els vaixells que navegaven entre ports menorquins no havien de pagar l'ancoratge, s'autoritzava la importació de blat de Mallorca i es prohibia la seva exportació, s'havien de pagar 10 sous per jovada en comptes de 15, i es podien pagar les ovelles i cabres del patrimoni reial en dos terminis de tres mesos cadascun. D'altra banda, i després de tres anys de residència a l'illa, hom podia donar, vendre o alienar la terra a un estrany, dividir-la entre fills i filles, donar-la com a dot, empenyorar-la o vendre-la per a pagar un deute o un rescot. Llevat d'això, es concedia als nous habitants de Menorca les mateixes franquícies, llibertats, privilegis i bons costums de Mallorca.

¹⁹ R. ROSSELLÓ VAQUER, *Aportació a la història medieval de Menorca. El segle XIII, Consell Insular de Menorca, 1980.*

DEBAT

*Comunicacions de Jaume Portella, Ricard Soto,
Àngel Rodríguez, Antoni Riera i Aurèlia Jené*

J. M.ª Salrach:

M'agradaria comentar algun aspecte de la comunicació de Jaume Portella. Es pot estar d'acord, a parer meu, que per definir el mode de producció feudal resulta força indiferent si el propietari dels mitjans de producció eren uns o altres, perquè allò important és precisar qui controlava aquells mitjans de producció i què passava amb l'excedent. Aquest criteri historiogràfic no el discuteixo, em semblaria acceptable. En canvi, dubto molt que es pugui negar l'existència de la idea de propietat a l'Edat Mitjana.

La propietat sembla difuminar-se amb la feudalització del segle XI, certament, però a la Baixa Edat Mitjana –no sé si per influència del dret romà– els notaris distingeixen força bé la propietat de la possessió, tot i que potser expressen aquests conceptes amb altres paraules. La distinció, per exemple, és perceptible en els nombrosos establiments i subestabliments emfitèutics que es fan a Catalunya durant els segles XIV i XV. És possible, doncs, que davant una cadena de censos nosaltres puguem dubtar qui era el propietari de les terres, però em penso que els notaris de l'època aquest dubte no el tenien pas.

Més concretament, en història del dret s'ha definit tradicionalment l'emfiteusi com una divisió de la propietat; es parla de propietat eminent i de propietat útil, o bé de domini directe i domini útil, senyor directe i senyor útil. D'altra banda, quan els notaris de l'època redacten actes de subestabliment sempre remarquen que els béns en qüestió es troben «sota domini i alo» d'un propietari eminent. Després poden afegir-hi –barrejant l'emfiteusi amb altres formes feudals– el dret d'empara del cens, la fatiga de trenta dies, el lluïsmo, i fins i tot l'homenatge del pagès al senyor, els «mals usos», etc. Però, insisteixo, els notaris de l'època tenien ben clar qui era el propietari; no s'obliden mai de consignar el propietari eminent en els establiments emfitèutics. Per tant, encara que potser per nosaltres aquesta distinció no és gaire útil, per aquells notaris sí que ho era, i caldria plantejar-se'n la significació.

J. Portella:

De fet, l'exemple de la meua comunicació correspon als primers cinquanta anys de la colonització catalana de Mallorca i encara no apareix formulat en termes d'emfiteusi, sinó d'establiments, sense l'adjectivació romanista (emfitèutics). Per tant, durant aquells anys tampoc no es feia la distinció entre domini eminent i domini útil, que és característica de la doctrina jurídica derivada de la «recepció del dret romà». Serà més tard, cap a finals del segle XIII, que les actes d'establiment realitzades a Mallorca començaran a parlar d'emfiteusi i s'emmotllaran de ple a les pautes que són pròpies de la «recepció».

D'altra banda, he comprovat que almenys fins al 1280 els mots «possessió» i «propietat» apareixen a les actes d'establiment amb un significat idèntic i molt general, pràcticament com a sinònims de pertinença, perquè tant un com l'altre

s'utilitzen de manera indistinta per definir els drets dels senyors feudals i els dels establidors. Això evidència que la distinció jurídica del Baix Imperi entre propietat i possessió també s'havia perdut i, en conseqüència, degué ésser reintroduïda amb les formulacions romanistes posteriors.

Al marge, doncs, d'aquests primers establiments feudals de Mallorca, que no són emfiteútics, crec que l'assimilació del domini o propietat eminent de l'emfiteusi a la propietat (tal com s'entén en els nostres dies) és incorrecta, i, a més, l'anàlisi de la producció historiogràfica tradicional ens demostra que pot acabar produint una lectura tendenciosa de la història agrària medieval, moderna i contemporània.

A parer meu, els drets emfiteútics del feudalisme són incompatibles amb la relació que els juristes anomenen de «*dominium ex iure Quiritium*», és a dir, de propietat absoluta per part de ningú. Les clàusules habituals de l'emfiteusi, si més no durant els segles XIII, XIV i XV, impliquen necessàriament un «*dominium in solidum*», un domini compartit de les mateixes terres entre senyors feudals i emfiteutes. Per tant, avui dia no es pot traduir literalment *possessio* i *propietas* sense perill d'incórrer en greus anacronismes i errors de comprensió, perquè nosaltres pensem la propietat en funció de l'experiència capitalista contemporània —com a propietat absoluta— i reduïm automàticament la possessió a una mena d'arrendament o usdefruit perpetu, la qual cosa normalment significa negar els legítims drets de propietat de l'emfiteuta i justificar la renda feudal per la "propietat". En aquest sentit, val la pena de tenir en compte que els establiments de terres es feien *in perpetuum*, i els emfiteutes les podien vendre, heretar o fins i tot subestablir a altres pagesos. Ara bé, això sí, la propietat de la pagesia era limitada legalment pel poder senyorial (*senioratico*), que permetia imposar rendes i controlar les transferències de terres a través de la fadiga, el lluïisme i altres prerrogatives feudals.

Negligir la importància del poder feudal, tot assimilant el domini eminent a la propietat, és precisament l'operació que portaran a terme els senyors feudals i burgesos a partir de les Corts de Cadis: declaren l'abolició del feudalisme, però alhora faciliten la transformació camaleònica dels dominis senyorials en propietat privada. El resultat és l'expropiació «legal» de les terres de la pagesia, tal com ens han explicat els professors Josep Fontana i Ramon Garrabou, entre altres.

En definitiva, doncs, la renda feudal s'imposa legalment a través d'uns contractes, però no té pas una justificació jurídica en la *propietat* senyorial (absoluta), sinó que els mateixos establiments emfiteútics es refereixen explícitament al poder senyorial (*senioratico*). I què és el *senioratico*, sinó la capacitat de coerció monopolitzada per la classe dels senyors feudals?

J. M.ª Salrach:

Hi estic totalment d'acord. És evident que en principi l'emfiteusi medieval només es pot entendre com a propietat compartida. L'emfiteuta té uns drets limitats pel domini eminent, que s'assembla al concepte modern de propietat, però no és una propietat moderna. I a la inversa, el domini eminent té uns drets limitats pels de l'emfiteuta.

Ara bé, a mesura que es produeix la imposició d'unes servituds feudals, els drets de l'emfiteuta cada vegada són més reduïts. Perquè, de fet, l'emfiteusi s'acaba adulterant de tal manera que al final de l'Edat Mitjana ja només ho és de nom; en la pràctica, l'emfiteuta pot ésser un remensa, restar subjecte als «mals usos» i veure molt minvada la disponibilitat de les seves terres. Tot plegat es converteix en una barreja de drets emfiteútics i de drets feudals.

J. Portella:

A grans trets, l'emfiteusi medieval és una adaptació de la vella emfiteusi romana a les necessitats feudals. El parany és aplicar una definició romana (més o menys original o deduïda per la historiografia) als establiments de l'Edat Mitjana. Aleshores no hi ha manera d'entendre l'emfiteusi feudal.

J. Nadal:

Si deixeu de banda el problema conceptual, propietat-no propietat, suposo que en els mecanismes us posareu d'acord.

J. M.ª Salrach:

Ja he dit d'entrada que per mi no era una qüestió important. M'interessa molt més saber qui controla els mitjans de producció, que no pas precisar exactament si els propietaris eren uns o altres.

M. Barceló:

Marx, que no està gens de moda, acostumava a definir la propietat com un logaritme groc. És una imatge que sempre m'ha agradat. Els logaritmes, evidentment, no poden ésser grocs.

Que la propietat feudal era compartida? Sí, és possible, però era desigual. La substància d'aquesta desigualtat jurídica és el treball que no es paga. En aquest sentit, el professor Fontana ha cridat l'atenció sobre la tendència de molts historiadors a negligir la violència institucionalitzada, que tant existeix en les societats feudals com en les capitalistes. La peculiaritat del feudalisme és que una classe acapara el domini de la terra, perquè controla els mitjans de coerció –jurídica, ideològica i militar–, i imposa la renda feudal amb totes les seves variants, igualment com en l'actualitat els capitalistes imposen el salari. Per tant, parlar de propietat no és útil, almenys per fer treballs concrets; no produeix informació adient. Més aviat cal saber qui treballa, com se sostreuen les rendes, de quines rendes es tracta, etc.

Em sembla, doncs, que la discussió s'hauria de centrar entorn de la propietat o possessió compartida, però desigual, que perdura històricament fins que s'expulsa del domini jurídic la part més dèbil, però més activa, de la possessió.

P. Guichard:

Voldria retornar a la noció de control de la terra. Em fa l'efecte que un dels problemes és saber a quin nivell es produeix aquest control i per què no l'exerceixen tots els possessors de drets sobre la terra. Sembla que en certs moments el possessor d'un dret superior se'n desinteressa i el deixa exercir per una capa inferior de possessors que controla una o dues categories socials situades encara a nivells més baixos, una de les quals serà efectivament la que treballa la terra i l'altra un grup intermedi. Així, doncs, cal investigar com es constitueix el nivell que en realitat controla la terra.

De moment, és difícil adoptar un nivell de conceptualització i d'esquematzació massa elevat, perquè quan es passa a la realitat concreta moltes vegades no hi ha elements per contestar a les qüestions que se'ns plantegen. En algunes comunicacions es veu que la documentació no permet d'arribar fins al nivell dels qui treballen efectivament la terra; aleshores cal replegar-se una mica sobre els grups superiors i procurar d'entendre com funciona el sistema des d'un

punt de vista jurídic. Per exemple, hauríem de saber què és l'emfiteusi, quan apareix, com funciona, etc. Ara per ara ens veiem obligats a situar-nos en aquest nivell, deixant momentàniament sense resposta qüestions com les que planteja-va Miquel Barceló.

J. M.ª Salrach:

Es critica sovint la tradició institucionalista en història del dret, i probablement hi ha molts motius per fer-ho, però no es pot oblidar que l'estudi del dret és importantíssim. Perquè, d'una banda, les desigualtats jurídiques tradueixen desigualtats reals en la societat, i, per altra, les normes legals cristal·litzen, fossilitzen i intenten perpetuar els sistemes socials vigents. En aquest sentit, convindria que els investigadors de la història del dret i els de la història general –per dir-ho d'alguna manera– intercanviéssim sovint els nostres resultats i experiències, tot recuperant una vella tradició que per desgràcia no ha tingut la continuïtat desitjable.

J. Xaubet:

M'ha cridat molt l'atenció aquella família dels Bennàsser que apareix documentada en la comunicació de Ricard Soto. Em pregunto d'on sortien aquests cristians (*arrom*) instal·lats a Mallorca des d'abans de la conquesta catalana. Es pot suposar que eren cavallers emigrats des de feia temps, com aquells sarraïns i cristians de Lleida que ahir esmentava Àngel Poveda?

R. Soto:

La veritat és que no tinc una resposta clara sobre aquesta qüestió. Segurament que s'havien produït diferents contactes o migracions de cristians (potser tagarins) força abans de la conquesta catalana. Per exemple, Guillem Rosselló Bordoy va documentar la presència de mercenaris cristians a Mayūrqa durant el segle anterior a l'arribada dels almoràvits; habitualment eren unes tropes cares i poc disciplinades, que es revoltaven aviat, però és possible que alguns d'aquests cavallers s'acabessin instal·lant a l'illa. De fet, no només hi ha els Bennàsser, sinó que encara em trobo amb dos *arrom* més, que probablement també serien descendents d'aquells mercenaris pre-almoràvits. En qualsevol cas, la inexistència de fonts documentals adequades fa pràcticament impossible de rastrejar els orígens d'aquest *arrom*, i dubto que en el moment de la conquesta fossin cristians.

Nova intervenció:

Observo un paral·lisme considerable entre les formes d'ocupació i de repoblació que es varen produir a la zona occidental d'Andalusia, durant el segle XIII, i les de Mallorca. Segons l'article publicat per Manuel González Jiménez a *Historia, Instituciones y Documentos*, la monarquia castellana intentava aprofitar aquella repoblació andalusa per anar configurant un nou sistema d'organització feudal, en benefici de la pròpia monarquia; però a final del segle XIII ja s'havia iniciat el procés d'incorporació d'antigues zones de reialenc als grans patrimonis senyorials. En fi, les comunicacions sobre Mallorca m'han fet pensar que en principi es tracta d'un cas semblant.

D'altra banda, a la mateixa repoblació d'Andalusia occidental també es veu que la monarquia reclamava la col·laboració de l'alta noblesa, però durant els primers anys aquells grans magnats deixaven les seves terres pràcticament abandonades. En canvi, s'hi varen anar instal·lant moltes famílies de la petita noblesa

que amb el temps acumularien grans patrimonis. Aquesta noblesa castellana de segona fila és precisament la que s'arrela al país; els seus casals tenen noms andalusos, adopten motius heràldics relacionats amb la conquesta d'Andalusia, etc. No sé si per aquest costat el cas de Mallorca també és similar...

J. Portella:

En efecte, el poder de la monarquia catalano-aragonesa s'enforteix molt amb l'expansió. Recordo precisament que Ricard Soto ho subratllava fa poc temps (en la seva introducció al *Còdex català del «Repartiment» de Mallorca*) amb una expressió que trobo encertada: de fet -venia a dir-, el rei s'acaba convertint clarament en el *primus inter pares* que sempre li havia reconegut el dret feudal. De tota manera, tampoc no hem descobert gaire res de nou, perquè la historiografia catalana tradicional sempre va posar molt d'èmfasi en el protagonisme del Conqueridor i, en tot cas, Pierre Vilar relaciona perfectament l'expansió feudal amb l'hegemonia política de la monarquia.

R. Soto:

L'absentisme de la noblesa que participa en la conquesta de Mallorca és evident: tots els grans magnats administren els seus dominis per delegació. Però això no significa de cap manera que se'n despreocupin, sinó simplement que prefereixen retornar als seus llocs d'origen.

Ara bé, a Mallorca s'hi constitueix un nivell de colonitzadors intermedi entre la noblesa i la pagesia, que no sé fins a quin punt podríem identificar amb una noblesa de segona fila, mercaders i altres grups socials similars. El problema és precisament que encara ens resulta molt difícil de resseguir la procedència i l'estatus social anterior dels que s'instal·len a l'illa, i moltes vegades els documents mallorquins no esmenten la categoria de la gent que hi apareix fent transaccions, actuant com a testimonis, etc.

M. Aurell:

Les dificultats que tenia el rei de la Corona d'Aragó per tal d'organitzar la conquesta de Menorca, segons deia Aurèlia Jené, m'han recordat un cas semblant de Provença a la mateixa època. L'any 1287, els angevins buscaven gent per combatre a Nàpols contra els catalans i no trobaven ningú que volgués participar en l'expedició. El veguer del comte de Provença va reunir els consellers de la ciutat de Tarascó, primer ho demanà als nobles, després als burgesos i tots se'n varen desentendre. L'explicació sembla ésser que l'administració central havia anat desposseint les classes privilegiades de les seves fonts de riquesa i ja no es podien permetre el finançament de l'empresa. No sé si aquest paral·lelisme ens pot ajudar a entendre el cas de Catalunya, que també és d'aquells anys.

F. Garcia:

Respecte a la problemàtica dels establiments i subestabliments, en el cas del País Valencià constatem que l'emfiteusi apareix immediatament després de la conquesta catalana, però no pas sempre amb les característiques formals que li seran pròpies més endavant. A final del segle XIII i principi del XIV s'exigeixen fins i tot unes rendes més oneroses que les esmentades en les comunicacions sobre Mallorca: la meitat de les collites a una alqueria de Borriana, la tercera part dels fruits a unes altres de la Ribera, etc. Doncs bé, quines conclusions se'n poden treure? En principi, aquestes particions abusives no s'imposen mai a les

petites parcel·les que s'estableixen individualment als camperols, sinó només a les alqueries i grans heretats. I, per cert, el fur és intrascendent per a establir la duresa o suavitat del règim d'establiments. D'altra banda, d'ençà de mitjan segle XIV no es tornen a exigir unes particions semblants, tot i que els ciutadans actuen com a intermediaris i moltes vegades participen en les despeses d'exploració. Aquest seria, en poques paraules, un balanç provisional sobre els establiments que es fan al País Valencià durant els primers cent anys de la colonització catalana.

Acabo amb dues preguntes relatives al cas mallorquí. ¿Hi ha constància documental que els senyors utilitzin la fadiga quan els pagesos fan compra-vendes o donacions de les seves terres? Després també m'interessaria saber si la participació d'alguns nobles aragonesos en les expedicions de conquesta, com ara a Menorca, acaba plantejant o no un problema semblant al dels diferents furs del País Valencià.

J. Portella:

Que durant els primers anys de la colonització catalana de Mallorca s'exerceix alguna vegada el dret de fadiga, es pot comprovar fàcilment en el *Diplomatari del monestir de la Real*, per exemple. Fa poc temps que se n'ha publicat el primer volum, amb una edició molt correcta de Pau Mora i Lorenzo Andrial.

F. Garcia:

Ho deia perquè el monestir de la Valldigna, que també és cistercenc, només se'n serveix dues vegades en qüestió de tres segles.

R. Soto:

Hi ha dos tipus de documents que es refereixen constantment a la fadiga: els establiments normals i corrents, amb una declaració explícita d'aquest dret senyorial, i les presentacions que es fan quan els pagesos venen o donen terres. Això, per cert, no tan sols es produeix a la porció del monestir de La Real, sinó per tota l'illa, tant en el reialenc com en les diferents senyories.

A. Jené:

Els cavallers aragonesos participen en la conquesta de Menorca, efectivament, però no s'hi queden pas. Cal tenir en compte, a més, que Menorca passa molt aviat a la jurisdicció del Regne de Mallorca –concretament l'any 1298– i es regeix per la mateixa legislació.

A. Riera Melis:

A Mallorca no tenim aquesta problemàtica de la dualitat de furs, que és característica del País Valencià, perquè a les Corts de Barcelona anteriors a la conquesta ja s'estableix que els porcioners s'hauran de regir pels costums de Catalunya. El rei, d'altra banda, redacta molt aviat una carta de franquesa en la qual es confirma i precisa el mateix règim jurídic que s'havia previst.

Voldria recordar, finalment, que no tan sols participen cavallers aragonesos en la conquesta de Menorca, sinó que ja n'hi havia en la de Mallorca. Però totes les terres de Mallorca es concedeixen en les mateixes condicions, de manera que no hi apareix mai cap referència al fur d'Aragó.

S. Solé:

Em pregunto si la duresa del règim feudal a les Illes i el País Valencià es confirma o no amb actituds de resistència del camperolat, a l'hora de pagar les rendes. Aquesta és la primera qüestió, i encara en volia plantejar una altra.

Ahir, Martí Aurell ens deia que l'estudi de l'expansió catalana a Provença li va produir una forta impressió, perquè no havia llegit mai enlloc que aquells catalans fossin, diguem-ne, tan poc respectuosos i liberals; Jaume Vicens Vives i Ferran Soldevila només parlen de pactisme, federalisme i altres ideals polítics per l'estil, però resulta que els senyors feudals catalans també es comportaven com a tals. Doncs bé, a mi m'ha passat una cosa semblant mentre escoltava les comunicacions sobre Mallorca i Menorca. Recordo fins i tot un article publicat l'any 1938 als *Estudis Universitaris Catalans*, quan ja es preveia l'entrada de les tropes franquistes a València, que remarcava el contrast entre les bones condicions atorgades per Jaume I als «moros» i el capteniment brutal que aquests tindrien –segons se sabia– en la seva segona entrada a València. Amb idees com aquestes i altres de semblants, avui m'han sorprès molt les explicacions sobre l'esclavització d'una part dels autòctons en les conquestes de Mallorca i Menorca, el cas d'aquells que els tiren a mar per tornar més de presa a cobrar redempcions, etc. En fi, no sé si ho he entès bé...

J. Portella:

La resistència dels pagesos mallorquins a pagar les rendes es pot deduir perfectament de la legislació decimal, per exemple. El sol fet que cada vegada es dictin normes més precises i recurrents pel cobrament dels delmes ja és tot un símptoma dels incompliments de la pagesia, que procura d'esquivar tant com pot l'exploració feudal.

J. Nadal:

Òbviament, el grau de respectuositat en les conquestes sempre depèn de com es mira. Segur que l'òptica dels historiadors i assagistes que n'han fet una valoració positiva no és la dels conquerits. Fa vint-i-cinc anys ens passava exactament igual amb la conquesta d'Amèrica: no s'explicava pas l'impacte brutal que va produir sobre la població indígena, sino la cristianització, l'obra «civilitzadora», etc. Per desgràcia, doncs, els fets són tal com s'han explicat, i no d'una altra manera.

A. Furió:

En aquestes altures del col·loqui ja és evident que al voltant de la terra s'establien unes relacions complexes. La dicotomia entre terra censal de les senyories i terra lliure de reialenc ha d'ésser considerada, sens dubte, una simplificació abusiva. Les terres censals de reialenc es troben en molts padrons de riquesa del segle XV, per exemple, i els estudis de Mariano Peset sobre una època posterior ens demostren l'existència d'emfiteutes –alguns dels quals són nobles i institucions eclesiàstiques– que arrenden parcel·les a la pagesia en condicions molt dures. Ara, doncs, potser començarem d'entendre situacions i comportaments socials que resultaven absolutament incomprensibles a partir dels esquemes tradicionals.

Canviant de tema, encara volia fer un comentari sobre els arrendaments de drets. En el País Valencià no tan sols s'arrenden normalment els drets reials, sinó també els senyorials i alguns dels comunals, com ara les sises. N'hi ha molt

pocs que es cobrin directament. Per tant, resultaria interessant de precisar qui són els arrendadors d'aquests drets. Sabem que en molts casos es tracta dels propis consells de les viles, però ens consta que altres vegades els arrenden grups de professionals urbans i fins i tot de camperols.

R. Soto:

Per la poca cosa que sabem dels drets senyorials a la Mallorca del segle XIII —entre altres raons perquè la documentació conservada és bàsicament de la zona reial—, es pot assegurar que també se n'arrendaven a l'encant, com ara els de Nunó Sanç. Qui són els arrendadors? Els grups urbans organitzats i els camperols amb disponibilitat de numerari, en efecte, però també famílies com la dels Ripoll, que tenen terres a la part forana i a la vegada estan ben arrelats a Ciutat. Aquests com s'han de considerar...? camperols, ciutadans o ambdues coses alhora?

Nova intervenció:

Segons el *Memorial d'Història* de Joan Francesc Boscà, la família dels Lluïll és la que ocupa més vegades el primer grup del Consell de Cent durant el segle XIII, de manera que ja són gent important i molt coneguda a Barcelona. És una dada que pot ésser interessant per documentar els orígens socials d'aquelles famílies que s'instal·len a Mallorca i hi tenen un cert protagonisme.

P. Guichard:

Simplement una observació metodològica sobre les famílies. Tal com diu en el text, Ricard Soto ha reconstruït unes famílies sense saber quins són els seus lligams interns. Em sembla que això és un gran problema per a la reconstrucció de qualsevol família d'aquesta època. Les famílies es poden reconstruir a partir dels noms, dels antropònims, però ni tan sols sabem si hi ha efectivament algun lligam de parentiu directe entre certs personatges destacats. Això, sens dubte, és una gran limitació.

R. Soto:

En efecte, moltes vegades resulta pràcticament impossible de reconstruir les estructures familiars en el segle XIII amb un mínim de garanties. Per això mateix, només he considerat que els personatges eren familiars si la documentació específica alguna mena de parentiu.